

DIALECTOLOGIE, ETYMOLOGIE EN LOKALE GESCHIEDENIS

door Albert SCHREVER

Met grote belangstelling volg ik de boeiende rubriek "In 't Giesbaargs" die Luc Van Schoors sinds begin dit jaar in "De Heemschutter" (=D.H.) laat verschijnen. Dank zij zijn inzet en die van zijn medewerkers informanten en van de Geschied- en Heemkundige Kring *Gerardimontium* krijgt Geraardsbergen eindelijk zijn Idioticon ! Het feit dat Van Schoors bij dit monnikenwerk de richtlijnen volgt die door het Woordenboek van de Vlaamse dialecten van de RUG worden gepropageerd staat borg voor de kwaliteit van dit nieuwe lexicon in wording.

Bij het lezen van zijn jongste bijdrage (1) waarin hij de "Socialistische Internationale op zijn Giesbaargs" afdrukt zocht ik vergeefs naar de betekenisverklaring van het woord "zjeven" uit de titel. Van alle D.H.-lezers aan wie ik die vraag stelde bleef iedereen, ook de auteur, het antwoord schuldig...

Hoewel ik ervan overtuigd ben dat etymologie(2) geen gemakkelijke discipline is en niet altijd categorische en onweerlegbare woorden biedt meen ik toch een zeer plausible (misschien langdradige) etymologische verklaring te kunnen geven.

In zijn artikel over "Oude gebruiken en oude feesten te Geerardsbergen"(3) geeft (Louis) B(ert-) de l' A(rbre) de opsomming van enkele "oude en nieuwe gilden van alle slag en van alle kleur" die jaarlijks mee door de stad defileren tijdens de "leutigen ommeegang", de Processie van Plaisance bij het begin van de najaarskermis. Tussen de "gilde van Sint(-)Franciscus" en de "gilde der vinkers (botvinkers)" citeert hij de "**Sint(-) Jozepskring (sic)**" (4) waaraan hij (tussen haakjes) de naam "de tjeeven" toevoegt. Die specificerende toevoeging zou kunnen volstaan: de "zjeven" (Van Schoors 1997) is inderdaad een variant van en identisch aan de naam "tjeeven" (L. Bert, 1881) en staat dus voor de leden van de Sint-Jozefskring.

Om die identificatie echter te verduidelijken en haar betekenis toe te lichten zullen we ze eerst taalkundig en daarna historisch nader ontleden en bespreken.

TAALKUNDIG

Linguïstisch (5) dienen we dus te bewijzen dat de eigennaam **Jozef** (uit "Sint-Jozefskring) aan de oorsprong ligt in de eerste plaats van de propriale afleiding "Zjeef / Zjeven" (eigennaam met stemhebbende fricatieve aanvangsconsonant, Van Schoors) en daarna ook van het verscherpt en appellatiefisch derivatum "tjeef / tjeven" (soortnaam met stemloos occlusief beginfoneem, L. Bert).

Het is iedereen bekend dat (ver)korte voornamen frequent voorkomen, niet alleen in de volkstaal maar ook in de standaardtaal. Aangezien bij verkorting van meerlettergrepige eigennamen meestal het woordgedeelte met de hoofdklemtoon overblijft kan het proprium Antoon dus evolueren naar Toon, Ernest naar Nest, Octaaf naar Taaf... Gelijkaardige "energiebesparende verkortingen van vaak gebruikte woorden" als de eigennaam Jozef kunnen o.m. beginnen met een stemhebbende medeklinker, gevolgd door een korte klinker (Zjef, Zjefke, Zjeppe... of Zjos, Zjoske ..) of door een lange klinker: **Zjeef**. Diezelfde taaleconomie kan eveneens leiden tot propriale verkortingen met een stemloze aanvangsconsonant van het type Seppe, Tep... of Jos, Joske...

Nadat we hebben aangetoond dat de eigennaam "Jozef" - om taaleconomische redenen - o.m. kan leiden tot verkorte vormen als "Zjeef" (eigennaam en dus met een hoofdletter) moeten we, in een tweede stadium, ook de evolutie van de eigennaam "Zjeef" (met stemhebbende fricatief, Van Schoors) naar de soortnaam (dus met kleine letter) "een tjeef" (met stemloze, verscherpte occlusief, L. Bert) verklaren.

Een dergelijke "verscherping" komt o.m. voor in expressief taalgebruik: bij spotnamen, vleinamen, diminutieven, augmentatieven, krachttermen, hypocoristica... In een verder stadium kunnen die "expressieve varianten van appellatiefisch geworden eigennamen worden opgenomen in het "neutrale" taalgebruik, waardoor ze een gewone "soortnaam" worden (quod erat demonstrandum), wat ook bij "een tjeef" het geval is. Het ligt voor de hand dat de scheiding tussen propriale en appellatieve naamgeving, dus tussen eigennamen en soortnamen, niet steeds duidelijk is af te lijnen. Maar dat zou ons te ver (af)leiden!

HISTORISCH

Na die formele analyse willen we nu ook nog een inhoudelijke en betekenisverklaring geven van de "Sint-Jozefskring" en van zijn leden, de "zjeven".

Wie zich met de Geraardsbergse cultuurgeschiedenis bezighoudt weet dat er hier vorige eeuw een haast niet op te sommen reeks socio-culturele verenigingen van diverse filosofische, ideologische of politieke strekking werden gesticht of opnieuw werden in leven geroepen: bijna elke strekking streefde naar een eigen vergaderlokaal, mutualiteit, Coöperatieve, spaarkas, fanfare, toneelgroep, bibliotheek...

Op gevaar af verkeerde accenten te leggen ben ik er toch van overtuigd dat de katholieke verenigingen in dit opzicht de grootste activiteit aan de dag legden. Van de talrijke groepen die in de 19de eeuw in haar schoot het levenslicht zagen citeer ik slechts: de fanfare St.-Cecilia (1810) (6), de Congregatie van Onze-Lieve-Vrouw (1835), de Maatschappij St.-Job (1841), Gaaischuttersgilde St.-Andreas (1843), het St.-Vincen-tiusgenootschap (1847), "Les vrais Amis" (1847?), de congregatie der jonge dochters (1847?), de Cercle Catholique (1870), de Bibliothèque Choisie à Grammont (1870?), de Broederschap van den H. Rochus (1874?), de Cercle ouvrier et Patronage de St. Joseph (1874?) die later de Katholieke Werkmanskring (1889) werd, de Patronage de la Sainte Famille (1874?), l' Oeuvre de St.-Charles (1895) dat later ook het werk van den h. Carolus-Borromeus (1900) heette, het Groen Kruis (1876), het Davidsfonds (1876), de mutualiteit "Hulp en Onderstand" (eerste stichting 1884), l' Association de l'Adoration du Très-Saint Sacrement et l'oeuvre des Eglises pauvres (1893?), de Katholieke Jonge Wacht (1899?)...

Van liberale signatuur waren o.m. de toneelmaatschappij "voor Eer en Kunst" (1808), de fanfare Orpheus (1841), het liberaal Comité (1846) dat ook de liberale Associatie werd genoemd, de Cercle Libéral (1872), het Willemsfonds (1879), toneelgroep "De Toekomst" (1879?), de "Jeune Garde Libérale" (1884), de "nouvelle Association Libérale" (1890)...

Socialistisch van strekking waren de mutualiteit "Ziekenbeurs" (1879), de vakbond der sigarenmakers (1892), bibliotheek "De Verbroedering" (1892), fanfare "de Verbroedering" (1899), coöperatieve maatschappij "De Verbroedering" (1899?), "Het Volkshuis" (1899?), toneelmaatschappij "De Volksvrienden" (1900?)...

Naast het Davidsfonds en het Willemsfonds, die we reeds vermeldden maar die in de eerste plaats respectievelijk de katholieke en de liberale belangen behartigden, waren er ook nog enkele groepen die rechtstreeks opkwamen voor de Vlaamse zaak (7): de Breydelszonen (1898?) en de Klauwaerts (1898).

Ten slotte waren er ook nog de leden van de Protestantse Kerk die zich, na ver-geefse pogingen in 1837 en 1854, definitief in de Oudenbergstad vestigden in 1897 en er, weliswaar in beperktere mate, aan het socio-cultureel leven deelnamen.

De werking van de hier vermelde (en van de niet-vermelde) verenigingen werd sterk beïnvloed door verscheidene lokale en regionale (week)bladen van diverse strekkingen (8). Na de stichting van de katholieke "Gazet van Geraardsbergen" (1843-1894) volgden de liberalen dit voorbeeld met de "Volksverdediger" (1846-1849 en 1882-1887), de "Geraardsbergenaar" (1849-1856) en de "Onpartijdige van Geraardsbergen" (1859-1890). Ter verdediging van de Katholieken ontstonden later ook nog het "Zondagsblad van Geraardsbergen" (1863-1905), "Stad Geraardsbergen" (1872-1892) en "De Dendergalm" (1877-1879) waarna "Het Verbond" (1896-1902) het dan weer ging opnemen voor de liberalen. De Vlaamse belangen werden verdedigd door "De Ridder Geraard" (1880-1881) en "Jantje Klaas" (1882-1885) en het eerste socialistisch blad werd "Recht en Vrijheid" (1900-1914).

ARBEIDERSPROBLEEM

Hoewel die opsomming verre van volledig is volstaat ze om te bewijzen dat het 19de-eeuwse Geraardsbergen een druk maar sterk verzuild gemeenschapsleven kende, waarin de pers een katalyserende rol speelde. Het centraal probleem waarmee nage-nog elke groep werd geconfronteerd was het sociale vraagstuk: de situatie van de ar-beiders wier lot door o.m. de industriële revolutie ernstig werd bedreigd en zodoende dringend aan verbetering toe was. Problemen als de onmenselijke arbeidsduur en werk-omstandigheden, de menonwaardige kinder- en vrouwenarbeid, de slechte behuizing, het ondemocratisch stemrecht en onderwijs, de discriminatoire Bloedwet... dienden drin-gend te worden aangepakt...

In schril contrast met de overige politieke groepen meenden de conservatieve ultramontaanse katholieken dat het arbeidersvraagstuk kon worden opgelost door pater-nalistische initiatieven: liefdadigheid was de kern van hun werking. Dit was ook de stra-tegie van de Kerk die zich bedreigd voelde door de liberale opmars en na de Mechelse Congressen van 1863, 1864 en 1867 haar invloed in de liberale samenleving wou ver-sterken niet alleen via de caritas maar ook in het onderwijs, de pers, de kunst (9)... "Rijke burgers en patroons zamelden geld in en staken hulpbehoevenden een aalmoes toe. De dames bezochten arme gezinnen en schonken hen klederen en voedsel. In de **werkmanskringen** werden arbeiders in onderdanigheid aan hun patroons beschermd tegen herbergen, schouwburgen en bals. De jongeren werden opgevangen in de **patro-naten** die door volwassenen werden geleid. Doel was de volksjeugd van de straat te ha-len. In elke parochie werd voor de jongeren een programma voorzien, bestaande uit godsdienstig onderricht, toneel, zang...(10)"

Naar het voorbeeld van de "Société Ouvrière Saint-Joseph" die in 1864 in Luik was gesticht (11) werd ook in Grammont (!) een "Cercle ouvrier et patronage de St.-Joseph" in leven geroepen. Wanneer dit precies gebeurde weten we voorlopig niet maar zoals afbeelding 1 aantoont dateert het oudste bewijs uit 1874. Wellicht onder invloed van het opkomend flamingantisme werd die benaming geconglomereerd en gewijzigd tot "Werkmanskring van Geeraardsbergen" zoals we uit afbeelding 2 (1895) kunnen aflei-den.

Net als voor de stichtingsdatum zijn er geen precieze gegevens over de lokalise-ring (12). Volgens een mondelinge mededeling van lic. G. Van Bockstaele vergaderde de Cercle de Saint Joseph aanvankelijk in de Collegestraat op de plaats waar nu de Zusters van het St-Catharinacollege zijn gehuisvest. Vast staat dat de Werkmanskring in 1885 was gelegen in de Wegvoeringsstraat, waar zich nu de feest- en turnzaal van

het College bevindt. In 1889 verhuisde hij naar de Kleine Karmelietenstraat waar in 1902 ook een feestzaal werd aan toegevoegd.

Aanvankelijk verwees de soortnaam "zjeef / tjeef" hier dus (depreciërend) naar de leden van de (katholieke) St.-Jozefskring, maar later werd hij, bij uitbreiding en met geleidelijke vermindering of zelfs met verlies van die negatieve bijbetekenis, ook gebruikt voor alle katholieken. Of de soortnaam "zjeef / tjeef" enkel tot het taaleigen van de Geraardsbergse regio behoort kan ik voorlopig niet zeggen. Een eerste rondvraag (13) daarover wijst echter in die zin.

SPOTNAAM

Dat "een zjeef / tjeef" zeker geen vleinaam is maar aanvankelijk wèl een spotnaam was met pejoratieve betekenis (14) wordt wellicht ook nu nog door eenieder aanvoeld. We halen enkele regionale equivalente "soortnamen" (15) aan.

Omdat de pioniers van de antisocialistische vakverenigingen in Gent hun vergaderingen hielden in de herberg "De Zwarte Kat" aan de Vrijdagmarkt noemden hun rivalen hen de "kattenkoppen" of, minder pejoratief, de "kattenjongskens".

Weinig benijdenswaardig zijn de toenamen "bokken" en "waterratten" voor de leden van de "katholieke bewarende vereniging" in het Aalsterse. Aanhangers van de antidaensist en conservatieve politicus Charles Woeste (1837-1922) werden ook "Woestist" genoemd; verwant daarmee is de (Geraardsbergse) uitdrukking: "hij doet zijn goeste gelijk als Woeste". Elders heetten en heten de katholieken ook nog de "sussen", oorspronkelijk de leden van het Genootschap van de heilige Franciscus Xaverius, de zg. Xaverianen. Her en der in Vlaanderen worden de klerikalen ook nu nog "kalot(t)en (16)" genoemd naar het mutsje dat de priesters destijds op de kruin droegen. Ook hier is het opvallend dat al die bijnamen aanvankelijk werden gebruikt voor een deel van de groep en dat ze later, als "pars pro toto", voor de hele groep werden (en nog steeds worden) gebruikt.

Gelijkwaardige toenamen - de ene al wat pejoratiever dan de andere - zijn er wellicht ook voor de "tegenstrevers" van de katholieken: naast de "sossen" en de "roden" zijn er immers ook nog "blauwen", de "zwarten", de "groenen"...Welke D.H.-lezer vult dit lijstje aan voor een socio-linguistisch artikel over "Self-rating": spotnamen (17) en hypocoristica in de Geraardsbergse politiek ?

Wat ik hier schreef is een poging om te bewijzen dat dialectologie multidisciplinair dient te worden aangepakt en dat alle lezers van D.H. hier hun steentje kunnen toe bijdragen.

In een volgende bijdrage wil ik de typisch Geraardsbergse uitdrukking "met zijn dijssel naar Lessen gaan" bespreken.

EINDNOTEN:

(1) De Heemschutter 97/153, p. 15-18.

(2) Aangezien geen enkel (etymologisch) woordenboek volledig kan zijn zullen we er soms vruchteloos in zoeken naar bepaalde woordverklaringen, zeker wanneer die een (en dus ook ons) dialect betreffen. Waar ligt b.v. de oorsprong van het mysterieuze tussenwerpsel "teuren" in adhortatieve zinnen als "Teuren, ga eens kijken"? Hoe verklaren we de naam van "Kinneke Baba" ? Waarom worden Geraardsbergenaars soms "tusj-

kiesj" genoemd en hoe is dat woord ontstaan? Vanwaar komen woorden als "gele vek-trunsjel" (= geelgors), "kampanekiesj" (= tierlantijnen), "lurre" (= olijkkerd), "pannejiejep-ke" (= bepaald snoepje), "provellen" (= aansporen), "sjokkeleuren" (= stoeien), "zulle" (= dorpel)...? Aangezien we voor de verklaring van ons "taaleigen" niet alleen in het Mid-delnederlands, het Frans, het Engels of het Duits maar soms ook in het Oud-Germaans of het Latijn moeten gaan zoeken ben ik ervan overtuigd: het Geraardsbergs Idioticon zal lijkig en buitengewoon boeiend worden. Elke (oud-)Geraardsbergenaar kan (en zou er moeten aan) meewerken ! Wie typisch Geraardsbergse woorden meent te kennen of aannemelijke etymologische verklaringen heeft gelieve ze aan L. Van Schoors te bezor-gen.

(3) Rond den Heerd. Een leer- en leesblad voor alle lieden. Brugge, 1881, 196. Dit weekblad, dat in 1865 door Guido Gezelle werd gesticht en tot 1902 verscheen, heeft in grote mate bijgedragen tot de Vlaamse bewustwording, ook buiten West-Vlaanderen. Aangezien het tijdschrift o.m. ook de neogotiek promoveert hoeft het ons niet te verwon-deren dat L. Bert er verscheidene bijdragen voor leverde. Omdat Gezelle nog andere banden had met onze stad werken we aan een artikel voor D.H. over "Guido Gezelle en Geraardsbergen".

(4) De wisseling Jozef / Josep wordt o.m. verklaard door O. Leys, Het augmentatief- en het diminutiefsysteem in een Westvlaams dialect, in: Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam, 44ste jg. (1968), p.109-191.

(5) Uitvoerige verklaringen van die linguïstische fenomenen zijn o.m. te vinden bij:

- O. LEYS, De eigennaam als linguïstisch teken, in: Mededelingen van de Vereni-ging voor Naamkunde..., 41ste jg. (1965), p.1-81;

- J.L. PAUWELS, Persoonsnamen in de volkstaal, in: Mededelingen van de vere-niging voor Naamkunde..., 44ste jg. (1968), p.1-37;

- K. ROELANDTS, Vertrouwelijke naamgeving, in: Naamkunde, Medelingen van het Instituut voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde en Neder-zettingsgeschiedenis te Amsterdam, 11de jg. (1979), p. 1-20;

- En ten slotte bij K. ROELANDTS, Expressiviteit en Taalverandering. Verza-meling opstellen de auteur aangeboden bij zijn zeventigste verjaardag. Leuven, 1989. Uit die bundel raadpleegden we speciaal de volgende van zijn bijdragen:

- Augmentativ, Diminutiv und Zugehörigkeit im Lichte der Namengebung, p. 57-77.

- Verscherping en geminatie, p. 87-99;

- Van frikatief naar okklusief: Seppe en konsoorten, p.117-150;

- Expressieve varianten van anlautskonsonant, p. 151-154.

(6) Het jaartal tussen haakjes wijst op het stichtingsjaar; wanneer dit jaartal wordt ge-volgd door een vraagteken werd die vereniging misschien wel eerder gesticht maar vonden we daar geen bewijs van. De meeste gegevens voor die opsomming haalden we uit de voor de D.H.-lezer welbekende algemene publicaties over Geraardsbergen. De overige informatie komt uit archiefstukken in particulier collecties.

(7) Over de Vlaamse bewustwording in enkele katholieke scholen is meer te vinden bij P. MARCEL J. VANKERCKHOVEN C.J., Kroniek Sint-Jozefsinstituut Geraardsbergen (1817-1990). Leuven, 1992 en bij G. VAN BOCKSTAELE e.a., Van Scolaster tot Princi-paal. Het Sint-Catharinacollege van Geraardsbergen en zijn voorgeschiedenis (1437-1989), Geraardsbergen 1990. Zie ook L. WILS, De historische verstrengeling tussen de christelijke arbeidersbeweging en de Vlaamse beweging, in : E. GERARD en J. MAM-PUYS, Voor Kerk en Werk. Opstellen over de geschiedenis van de christelijke arbeiders-beweging 1996-1986. Leuven, 1986, p.15-40 en J. DE MAYER, Op zoek naar wortels van de christelijke arbeidersbeweging. De Antisocialistische Werkliedenbond van Gent voor 1914, in: E. GERARD en J. MAMPUYS, o.c., p. 41-103.

- (8) De meeste gegevens hiervoor vonden we bij H.LIEBAUT, Repertorium van de pers in het arrondissement Aalst 1840-1914. Leuven, 1967, p. 92-119.
- (9) J. DE MAEYER e.a., De Sint-Lucasscholen en de Neogotiek 1862-1914. Leuven, 1988.
- (10) L. SCHOKKAERT, Leven na arbeid. Volksontwikkeling in katholieke huizen, in: R. STALLAERTS en L. SCHOKKAERT, Onder Dak. Een eeuw Volks- en Gildehuizen. Gent, 1987, p. 121-225.
- (11) Meer gegevens over het ultramontaans paternalisme en over de geschiedenis van de Geraardsbergse Werkmanskring zijn o.m. te vinden bij:
- M. VAN DE PERRE, Redt & helpt u zelve & elkander of hoe de daenistische beweging de sociale problemen bestreed. Gent, 1997;
  - G. KWANTEN, Welstand door Vereniging. De ontwikkeling van de christelijke arbeiderscoöperaties 1886-1986. Brussel, 1987;
  - G. VAN BOCKSTAELE e.a., Van Scholaster tot Principaal...;
  - G. MERCKAERT, Geeraardsbergen. Geschiedenis der jaren 1863-1945. Brussel, 1945;
  - G. IMBO, Paul Guillemin (1864-1944). Christen Demokraat, Filantroop, Patriot en Urbanist, in: D.H., 93/115, p. 7;
  - P. MARCEL J. VANKERCKHOVEN C.J. Kroniek...
- (12) Dhr. M. d'Haese bezit een trofee die op 18 oktober 1903 door de "St.-Jozef's wijk" als "Hulde aan de overwinnaar" werd geschonken aan Emiel Van Den Daelen. Wie kan die Sint-Jozefswijk nader aflijnen? Zie ook A. SCHREVER, Een manuscript van Oscar Delbauf, in D.H. 1992 (102), p. 102.
- (13) Dhr. Elie De Mol die, als ere-burgemeester van Grimminge en als gewezen schepen van Geraardsbergen, "thuis" is in de politieke wereld beweert dat de toenaam "Zjeef" voor katholieken typisch Geraardsbergs is. Dhr. M. Van Trimont, voorzitter van de Geschied- en Heemkundige kring *Gerardimontium*, daarentegen zei ons dat die bijnaam in de hier bedoelde betekenis o.m. ook in het Gentse wordt gebruikt.
- (14) Meer hierover bij O.LEYS, Het augmentatief...
- (15) Meer gegevens hierover zijn o.m. te vinden bij:
- R.ROCK, Zo streed Eylenbosch. Gent, 1954, p.92.
  - K. ROELANDTS, De invloed van persoonsnamen op woordenschat en woordvorming, in: K. ROELANDTS, Expressiviteit en Taalverandering. Leuven, 1989, p.287-304
  - J. DE MAYER e.a., Voor 's Werkmans Recht. De christelijke Arbeidersbeweging in Gent 1890-1990. Gent-Leuven, s.d. (1990).
  - F. VAN CAMPENHOUT, Lexicon van de Daenistische Beweging. Gent, 1993, p.20 en 202.
  - In "Pieter Daens" van L.P.Boon, waarin ook heelwat is te lezen over de 19de-eeuwse Geraardsbergse sociale situatie, treffen we niet alleen de benaming Woestist aan maar wordt vaak ook gesproken over de Bokken, de Waterratten...
- (16) Volgens een mondelinge mededeling van abt Anselm Hoste (osb Steenbrugge) noemt men de katholieken in West-Vlaanderen niet "kalotten" maar "kaloten". Heeft dit woord soms iets te maken met onze "Kalottenberg", de huidige Oudenaardsestraat ?
- (17) Lic. Jan Van de Pontseele, gelegenheidsmedewerker van de Kring Gerardimontium, meldde ons het bestaan van de "puttisten" in Overboelare. Waren dat misschien aanhangers van een lokale politicus Vanderputten, Puttaert, Put(te)mans ?

A. SCHREVER.